

УДК: 94(947: 943) “1867/1914”

Галина РІККАРДІ

АКАДЕМІЧНА ПОЛІТИКА ЦЕНТРАЛЬНИХ І КРАЄВИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ У СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ (1867–1914)

Національна політика Австро-Угорщини впродовж 1867–1914 рр. була різновекторною. Її мета, проміжні цілі та завдання залежали від міжнародного становища держави, розташування політичних сил у рейхсраті, ситуації в економіці та головних дійових осіб – керівників урядів Транслейтанії і Ціслейтанії.

Еволюцію освітянської політики урядів Австро-Угорщини в Галичині вивчали багато українських та іноземних науковців. Серед найбільш знакових праць варто виокремити дослідження С. Барана, Я. Біленького, А. Крушельницького, Ю. Ловицького, М. Лозинського. Узагальнювальні праці В. Барановського, Т. Фіутовського, В. Левицького, А. Мікульського, К. Роян-Росінкевича охоплювали широкий спектр освітніх питань досліджуваного періоду. У 60–70-х роках ХХ ст. вивченням історичного розвитку галицького шкільництва займалися Л. Баїк, Н. Дідух, А. Кондратюк, Б. Мітюров, що проаналізували освітню політику австро-угорської влади, становище навчальних закладів, еволюцію педагогічної думки.

Об’єктивні дослідження процесу розвитку освіти на західноукраїнських землях в ХІХ – на початку ХХ ст. зробили вчені української діаспори. Цінні документи, наукові положення та концепції містять праці Г. Васьковича, В. Вериги, І. Лисяка-Рудницького, І. Нагаєвського, Н. Полонської-Василенко й ін.

В умовах незалежної Української держави стала можливою поява низки нових історичних, етнополітологічних, педагогічних, етнологічних досліджень, в яких здійснено переосмислення культурно-освітніх процесів у Галичині, зокрема в царині вищої освіти. Історичний і політичний аспект проблеми розкривають сучасні наукові праці В. Благого, М. Кармазіної, М. Кугутяка, І. Монолатія, В. Сарбея, В. Стинської та ін. Багато цінних думок міститься у працях Г. Білавич, В. Качмара, І. Курляка, Б. Савчука, Б. Ступирика. У цілому, позитивно оцінюючи доробок попередників, потрібно зауважити, що вони провели значну пошукову, дослідницьку роботу із вивчення культурно-освітніх проблем Галичини, але водночас порівняно мало уваги приділяли персоніфікації австрійської влади, вивченню суб’єктивних чинників впливу на академічну політику центральних і крайових органів влади в Галичині. Саме такі проблеми ми і намагалися з’ясувати в цій публікації.

Оскільки Східна Галичина перебувала у складі австрійської частини імперії Габсбургів – Ціслейтанії, то варто, очевидно, детальніше схарактеризувати ситуацію, яка склалася з її урядами. Відразу ж зауважимо, що вони тоді змінювалися доволі часто. За якихось 47 років – 25 міністрів-президентів (так називалася посада керівника уряду). Тобто на один склад уряду припадало в середньому два роки перебування при владі. Однак при детальнішому аналізі побачимо, що були

й політичні довгожителі. Зокрема Едуард Тааффе очолював уряд Ціслетанії двічі: вперше впродовж 2 і вдруге – 14 років. Тривалим було перебування при владі Ернеста фон Кьорбера (близько п'яти років). Та були й уряди, що проіснували до місяця, наприклад, кабінет Ігнаца фон Пленера в січні 1870 р. чи кабмін Конрада Гогенлое у травні 1906 р. Відповідно й вплив останніх на ситуацію в освітянській сфері Галичини був доволі незначним. Натомість Е. Таафе чи К. Бадені – суттєвим¹.

Повноваження міністрів віросповідань та освіти були значними, але не дозволяли їм проводити самостійну політику. Винятки траплялися рідко. Як правило, ці міністри діяли узгоджено з міністрами-президентами й імператором. На цій посаді перебували як консерватори, так і прихильники експериментів. До останніх належав, наприклад, зять П. Шафарика Й. Їрачек, що обіймав цей пост у 1871 р. і був ініціатором спроби запровадити українську латинську абетку на основі чеського правопису в 1959 р., що спричинило “азбучну війну” в Галичині². Його неординарні погляди на реформування системи освіти стали однією з головних причин швидкої відставки уряду К. Гогенварта³.

Важливу роль у реформуванні системи вищої освіти Галичини відігравали галицькі намісники – представники імператора у краї, керівники виконавчої вертикалі влади на місці. Серед них плінність кадрів була незначною. Впродовж 1867–1914 р. змінилося лише 10 намісників. Тобто в середньому вони перебували при владі п'ять років. Справжнім довгожителем, що суттєво впливав на розташування політичних сил у Галичині, на ситуацію в системі освіти, був Агенор Голуховський. Він очолював Галицьке намісництво понад 17 років. Щоправда понад половину цього терміну він мав дещо інші повноваження, оскільки обіймав посаду до конституційних реформ 1867 р. Але наголосимо, що саме він спричинив “азбучну війну”⁴.

Своїм впливом серед інших виділялися Казимир Бадені, Андрій Потоцький та Михайло Бобжинський. Зауважимо, що деякі намісники були викладачами Львівського (наприклад, Леон Пінінський чи Людвік Посінджер фон Хоборський) чи Краківського (як Євстахій Сангушко) університетів. Вони добре знали ситуацію вищих навчальних закладів і до певної міри були зацікавлені в лобюванні їхніх інтересів. Помітно на ситуацію у вищій школі краю впливали маршалки Галицького сейму та міністри у справах Галичини. Майже всі вони походили з давніх родів польської шляхти й магнатів, що суттєво посилювало позиції польської етнічної спільноти у відстоюванні національних інтересів у сфері освіти.

Підсумовуючи впливи окремих постатей, зауважимо, що їхня роль в еволюції академічних установ Східної Галичини могла бути спорадичною чи тотальною, залежно від ситуації, адже вони вирішували питання фінансування, підбору кадрів, акредитації спеціальностей, надання приміщень тощо.

¹ *Цольнер Е.* Історія Австрії / Еріх Цольнер. – Львів: Літопис, 2001. – С. 399.

² *Райківський І.* Ідея української національної єдності в громадському житті Галичини ХІХ ст. / І. Райківський. – Івано-Франківськ: В-во ПНУ, 2012. – С. 298.

³ *Тейлор А. Дж. П.* Габсбурзька монархія 1809–1918. Історія Австрійської імперії та Австро-Угорщини / А. Дж. П. Тейлор. – Львів: ВНТЛ-Класика, 2002. – С. 119.

⁴ *Райківський І.* Ідея української національної єдності... – С. 298–299.

Наголосимо також, що особистісний чинник був загнаний у певний коридор загальноімперської політики з чітко встановленими правилами гри, яких були змушені дотримуватися більшість політичних і культурних діячів коронного краю. Серед них, очевидно, значимими для керівництва імперії були міжетнічний компроміс, уніфікація системи управління та освіти, судочинства тощо. Корекція дій урядів могла відбуватися залежно від лібералізму/консерватизму політичного істеблішменту, рівня гнучкості його методів управління, сили тиску етнічних меншин, політичних сил тощо⁵.

Династія Габсбургів у 1867–1914 рр. продовжувала зберігати за собою низку механізмів і важелів впливу на основні сфери життя країни: Церкву, освіту, сільське господарство та промисловість. Імператор Франц Йосиф уникав втручання в між-національні та міжстанові конфлікти, зберігаючи за собою статус арбітра і право вето. Його втручання мало точкову виважену дію і здійснювалося, як правило, через різні бюрократичні механізми. Це дозволяло не допускати радикалізації суспільства, оберігати права династії, що правила.

Серед перших законів, які врегульовували життя Австро-Угорщини після ухвалення лютневого патенту і конституційних актів грудня 1867 р., були закони, що запропонував Е. Гербст, про взаємини між Церквою, школою та державою у травні 1869 р. Окремо міністр віросповідань та освіти Л. Гаснер підготував “Шкільний закон для народів монархії”, ухвалений 14 травня 1869 р. Останнім юридичним актом встановлено права народів на середню й вищу освіту⁶.

В управлінні академічною освітою також було багато механізмів. Зокрема для створення нового вищого навчального закладу потрібен був дозвіл імператора. Його надавали лише після проходження у провінційних інстанціях – в нашому випадку – в Галицькому сеймі та намісництві, а потім – після узгодження із профільним міністром віросповідань та освіти й урядом загалом. Просування законопроекту могло бути призупинене на будь-якому з етапів. Так, низку ініціатив українських політичних сил щодо створення українського університету у Львові заблокували на рівні Галицького сейму та намісництва. Заборону могло накласти також Міністерство внутрішніх справ чи Міністерство фінансів. Мотиви ветування були різними: нестача коштів у державному чи крайовому бюджеті, загроза поширення революційних ідей серед студентів тощо⁷.

У питаннях кадрової політики вплив влади на адміністрації академічних установ був тотальним. Щоби влаштуватися на роботу асистента в університеті, була необхідна довідка від Міністерства внутрішніх справ. Контроль за професорами – ще суворішим. Осіб, яких запідозрювали в лібералізмі, прихильності до соціалізму, не лише не допускали до викладацької роботи, але й могли заарештувати. Спеціальна конкурсна комісія, що приймала на роботу професорів, звітувала перед Галицьким намісництвом. Втручання останнього мало, як правило, вирішальну роль, особливо в академічних установах із гуманітарним ухилом. Так, навіть один

⁵ *Монолатій І.* Інші свої. Політична участь етнічних акторів пізньогабсбурзьких Галичини і Буковини: монографія / І. Монолатій. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2012. – С. 114–115.

⁶ *Цьольнер Е.* Історія Австрії / Еріх Цьольнер. – Львів: Літопис, 2001. – С. 402.

⁷ *Янишин Б.* Політика Відня в українському питанні у Галичині наприкінці XIX століття / Б. Янишин // Україна–Польща: діалог упродовж тисячоліть. – Київ, 2012. – С. 135.

епізод із життя людини міг унеможливити її кар'єру. Показова тут доля І. Франка, якого за звинуваченням у поширенні соціалізму кілька разів заарештовували і, відбуваючи арешт, той не зміг здати сесію у Львівському університеті, після чого його відрахували в 1878 р. Пізніше він зміг поновитися у Чернівецькому університеті, а закінчував навчання аж у Віденському. Там же він здобув ступінь доктора філософії. Коли ж спробував працевлаштуватися на кафедрі української мови Львівського університету, то його кандидатуру відкинули саме з політичних причин⁸.

Впливати на академічні заклади віденський уряд міг через затвердження їхніх видатків. Фактично всі вони перебували на дотації, тобто прибутки їхні були меншими від витрат, а різниця компенсувалася з бюджету. Керівництво академічних установ щорічно звітувало про фінансову ситуацію. Системно проводився облік їхнього рухомого і нерухомого майна.

Діяльність академічних установ Східної Галичини упродовж всього періоду з моменту їх створення і до ліквідації перебувала під пильним контролем місцевих органів влади, які звітували перед Віднем. Особливо вони стежили за ідеологічною орієнтацією викладачів та студентів, їхньою участю в різних громадських заходах, намагаючись всіляко обмежити становлення національно-політичної свідомості в молоді, а також перешкодити здійсненню різних акцій, які могли зашкодити інтересам Австро-Угорської імперії. Головні урядові інституції, з якими контактували професори й “академіки”, – це Галицьке намісництво, Галицький крайовий сейм, Дирекція поліції (крайова і міська), Академічний сенат Львівського університету, викладацькі ради Львівської політехніки, Вищої ветеринарної школи, а також кураторії, що спеціально наглядали за вишами.

Австрійська влада намагалася контролювати студентів та викладачів і в позаробочий/навчальний час. Під особливо пильною увагою перебували студентські товариства. Правовою основою функціонування молодіжних об'єднань в Австро-Угорській імперії у другій половині XIX ст. був “Закон про товариства” від 15 листопада 1867 р. Він регламентував створення, основні напрями діяльності, регулював взаємовідносини із владними інституціями та визначав умови ліквідації організації. Реєструвало такі об'єднання крайове намісництво, а у випадку виникнення будь-яких протиріч – Міністерство внутрішніх справ. Держава зберігала за собою право контролю за їхньою діяльністю. Товариства мали заздалегідь повідомляти органи влади про проведення зборів, в яких обов'язково брали участь комісари поліції з широкими повноваженнями. Вони могли розпустити збори, якщо на них обговорювали питання, що не входили до визначеної статутом компетенції товариства, або якщо їх проведення порушувало громадський спокій. Крім того, відповідні органи влади мали право перегляду усієї документації. Рішення про розпуск організації приймали: їхнє керівництво, крайові владні установи та Міністерство внутрішніх справ⁹.

⁸ Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886) / Я. Грицак. – Київ: Критика, 2006. – С. 236.

⁹ Пашук В. “Закон про товариства” від 15 листопада 1867 року і його вплив на розвиток українського національного руху в Галичині / В. Пашук // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2001. – Вип. 9: Ювілейний збірник на пошану Феодосія Стебля. – С. 371–374.

Найвищою інстанцією, яка контролювала функціонування студентських гуртків, було Галицьке намісництво. До його компетенції входили розгляд і затвердження статутних документів, а також внесених до них змін. Воно могло заборонити діяльність студентського товариства, якщо те порушувало державне законодавство. У випадку незгоди з рішеннями цього органу влади керівництво організації мало право апелювати до Міністерства внутрішніх справ. Так, наприклад, вчинив виділ “Академічного кружка” після розпуску товариства в березні 1894 р. Однак протести з цього приводу залишилися поза увагою міністерства¹⁰. Намісництво також розглядало петиції, подані студентськими товариствами з тих чи тих питань, головню щодо захисту прав слухачів вищих навчальних закладів. У 1888–1889 рр. поліція почала активно втручатися в життя академічної молоді. Це змусило “Академічне братство” спільно з “Академічним кружком” та “Академічною читальнею” (організація польських студентів) внести протест проти таких дій до намісництва¹¹.

На нашу думку, головними органами нагляду за викладачами були кураторії, а за студентами – академічні сенати. Останні піддавали цензурі листування студентів, могли розглядати статутні документи студентських товариств, видавати дозвіл на проведення зібрань, концертів, театральних вистав, балів, вечірок та інших публічних заходів. Наприклад, для посилення контролю за студентами суворо заборонялося в межах однієї студентської організації об’єднуватися представникам різних навчальних закладів.

Дозвіл Академічного сенату повинно було підтвердити Галицьке намісництво. Відповідно організація будь-яких заходів потребувала тривалої підготовки впродовж кількох місяців, а іноді й року. Отримання санкції на проведення зборів із жовтня 1888 р. обов’язково передбачало присутність представника поліції на заході. Він міг у будь-який момент перервати зібрання й оголосити його закритим. Окрім загальних зібрань, представники поліції обов’язково були й на студентських вічах, стежили за їх перебігом, а згодом звітували про всі події перед Галицьким намісництвом. Наприклад, урядовий представник у донесенні від 8 серпня 1884 р. охарактеризував процес приготування до проведення віча, вказав його чисельний склад, перелік висунутих вимог, а також описав розваги, якими закінчилося зібрання¹².

Студенти намагалися опротестувати такі обмеження їхніх прав, писали відповідні звернення до намісника К. Бадені, міністра віросповідань і освіти П. Гауча. Вони також зорганізували низку віч-демонстрацій на підтримку власних прав. Однак ця боротьба закінчилася безрезультатно¹³. Зауважимо, що позиція віденського уряду й органів влади на місцях змушували студентів різних національностей і політичних уподобань діяти скоординовано. При цьому ж найбільше турбували

¹⁰ Мисак Н. Українські студентські товариства у Східній Галичині наприкінці XIX ст.: до питання взаємовідносин з провінційними органами влади / Н. Мисак // Гілея: науковий вісник: зб. наук. праць / [гол. ред. В. Вашкевич]. – Київ, 2012. – Вип. 57 (№ 2). – С. 38.

¹¹ Заклинський К. Університетська молодіж Австрійської України за останніх 40 літ / К. Заклинський // Українська хата. – 1913. – № 4–8. – С. 470; № 9–12. – С. 636.

¹² Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДАІЛ України). – Ф. 146. – Оп. 7. – Спр. 4233. – Арк. 140–143.

¹³ Там само. – Спр. 4452. – Арк. 2.

поліцію соціалісти та москвофіли. Дещо менше уваги в їхніх звітах належало польському й українському національним рухам.

Також особливо непокоїли австрійські власті студентські мандрівки по містах і селах Галичини, що проводилися із науковою метою – для поглиблення знань з історії, географії та етнографії рідного краю. Такі подорожі представники поліції розглядали як засіб поширення соціалістичної та москвофільської агітації, інших “небажаних думок”, оскільки ті відбувалися без контролю професорів і правоохоронних органів.

Упродовж 1867–1914 рр. частими у студентському середовищі були обшуки, арешти, вилучення творів С. Подолинського, М. Драгоманова. Під неодноразові арешти потрапляли лідери українського молодіжного і студентського рухів – І. Франко, М. Павлик, І. Белей та ін.¹⁴

Контакти академічних установ і студентських товариств із Галицьким крайовим сеймом стосувалися переважно фінансових питань. Викладачі й студенти через значну матеріальну скруту були змушені подавати на розгляд цієї установи петиції з проханням про надання безповоротної грошової допомоги. Їх розгляд був тривалим і марудним. Позитивні рішення приймали менше ніж у 10 % випадків. Крайовий виділ (структурний підрозділ сейму, який діяв постійно) повідомляв про початок розгляду сеймом внесеної петиції, а потім – про результати прийнятої ухвали з цього питання (чи задоволене, чи відхилене). У випадку позитивної відповіді керівництво навчального закладу або студентського товариства отримувало лист, в якому вказувалася дата отримання фінансової допомоги. Здебільша, призначені кошти виплачували у крайовій касі на руки ректорові (директорові), голові організації чи уповноваженій особі. Остання обов’язково повинна була мати довіреність, підписану керівником і секретарем організації¹⁵.

Галицький сейм ішов назустріч академічним установам переважно лише у випадку, коли справа торкалася й інтересів політичної більшості послів, відповідала їхнім політичним та національним стремлінням. Можна також виокремити тенденцію певної симпатії крайового парламенту до технічних і природознавчих академічних установ.

Інколи студентські товариства та Львівський університет контактували з муніципальними органами влади. Такі взаємини, як правило, активізувалися напередодні важливих суспільних подій, різних святкувань, урочистостей тощо. Прикладами можуть бути урочистості святкування відродження Львівського університету, святкування на честь польського короля Яна III Собеського, приурочені до 200-річчя розгрому турків під Віднем¹⁶.

Отже, вищі навчальні заклади Східної Галичини перебували під постійним і особливим контролем імперських органів влади. Такий контроль мав не допустити

¹⁴ Гурак І. “Молода Україна”: студентство в суспільно-політичному житті Галичини (60-ті рр. XIX – початок XX ст.). – Івано-Франківськ: В-во ПП Третяк І. Я., 2007. – С. 80–83.

¹⁵ Мисак Н. Українські студентські товариства у Східній Галичині наприкінці XIX ст.: до питання взаємовідносин з провінційними органами влади / Н. Мисак // Гілея: науковий вісник: зб. наук. праць / [гол. ред. В. Вашкевич]. – Київ, 2012. – Вип. 57 (№ 2). – С. 43.

¹⁶ ЦДІАЛ України. – Ф. 146. – Оп. 7. – Спр. 4233. – Арк. 158.

самовільного розвитку установ, поширення в них виявів вільнодумства, зростання національних й антигабсбурзьких прагнень. Діяльність академічних установ суворо регламентувалася в найменших дрібницях. Особливо пильно представники влади стежили за кадровою політикою навчальних закладів, намагалися унеможливити їх політизацію, прагнули спрямувати їх у русло покори і толерантності до Австро-Угорщини. На нашу думку, австрійська влада при цьому не була послідовною та в міру ослаблення імперського центру поступово усувалася від вирішення нагальних питань вищої освіти, віддаючи їх на розгляд пропольськи налаштованим органам місцевого галицького самоврядування. Така ситуація була спричинена посиленням польського впливу в низці урядів Ціслейтанії, приходом до влади таких авторитетних польських політиків, як К. Бадені, А. Потоцького, М. Бобжинського й ін. Такий підхід давав тактичні переваги династії Габсбургів, дозволяв їй заручитися лояльністю як поляків, так і українців Галичини, але в стратегічній перспективі посилював у краї міжнаціональні антагонізми, прагнення поневолених народів до розбудови власної держави та системи вищої освіти. Такий стратегічний прорахунок дався взнаки при першому ж серйозному потрясінні, яким була Перша світова війна, і став однією з причин розпаду “клаптикової імперії”.